

УДК 330: 316. 346. 2
ББК 65.02 (4 Укр)

Лешанич С.Є.

СУЧАСНА ГЕНДЕРНА ТЕОРІЯ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України,
кафедра обліку і аудиту,
76000, м. Івано-Франківськ, вул.Шевченка, 57,
тел.: 03442596176,
e-mail: Lshanich_sv@mail.ru

Анотація. У статті висвітлюється концепція соціальних відносин статей. Обґрунтовується розвиток гендерних відносин.

Ключові слова: гендер, гендерні дослідження, сучасна гендерна теорія, гендерна теорія.

Annotation. The conception of Gender social relations is highlighted in the article. The development of Gender relations is substantiated.

Key words: gender, gender studies, contemporary gender theory, gender theory.

Вступ. У перекладі з англійської (gender) “гендер” – стать, вид. Уперше цей термін вжито у 70-ті роки для опису соціально визначених характеристик чоловіків і жінок на відміну від біологічних. Концепція гендеру була теоретично обґрунтована завдяки зусиллям дослідниць Д.Келлі та Д.Скотт (США), М.Фокаулт, Ж.Лакан (Франція), Е.Дженуей, С.Александр (Великобританія). Вона включає в себе такі характеристики, як біологічна стать, визначені суспільством моделі чоловічої і жіночої поведінки. Зокрема, Д.Скотт визначила чотири компоненти гендеру як концепції соціальних відносин статей: 1) комплекс культурних символів; 2) нормативні твердження, що їх інтерпретують; 3) гендерна ідентифікація особистості [7].

Поняття, як і люди, мають свій вік і місце народження. Термін “гендер” виник у Великій Британії. У перекладі з англійської мови гендер буквально означає граматичний рід – чоловічий, жіночий, середній. Надалі це поняття почало означати соціо-статеві особливості статі, на відміну від власне біологічних (генетико-морфологічних, анатомічних, фізіологічних), – із властивими їй характеристиками способу життя, поведінки, намірів і прагнень тощо. Гендер стосується не тільки чоловіків та жінок як окремих індивідів, а й описує відносини поміж ними як соціально-демографічними групами та гендерні відносини в цілому – те, як реалізуються соціальні ролі жінок і чоловіків, дівчаток та хлопчиків, як вони соціально вибудовуються.

Гендер відрізняється від поняття “sex”, яке перекладається як “стать”, тобто як здатність або нездатність виношувати й народжувати дітей. Біологічна стать виражає природні, біологічно задані відмінності між чоловіком і жінкою. Якщо стать задається природно, то гендер конструюється соціально та зумовлений культурою суспільства в конкретний історичний період. Гендер характеризує осіб і жіночої, і чоловічої статей, будучи продуктом соціалізації.

Гендер – досить складне поняття, оскільки розкриває багатоаспектний зміст явища. У науковій літературі воно вживається в кількох значеннях:

- гендер як соціально-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка й жінки на відміну від біологічної;
- гендер як набуття соціальності індивідами, що народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статей;

- гендер як політика рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо її реалізації [4].

Постановка завдання. У всіх цих значеннях гендер вивчається в системі наукових “гендерних досліджень”.

Гендерні дослідження – напрям наукової діяльності та її соціальної організації, спрямований на вивчення місця, ролі, активності, волевиявлення й самореалізації чоловіків і жінок у змінних історичних умовах соціального буття певної епохи.

Результатом гендерних досліджень як окремого наукового напрямку в діяльності широкого кола науковців з різних галузей знань стало створення сучасної гендерної теорії.

Сучасна гендерна теорія – це система наукових поглядів на відносини й статус жінки та чоловіка, їхнє соціальне життя, характеристики й особливості. Значна увага цієї теорії зосереджена на теоретичному аналізі нерівноваги, незбалансованості становищ жінки й чоловіка та їхніх можливостей і шансів у самотворенні, самоутвердженні та саморозвиткові. Найбільш вираженими аспектами цієї теорії є:

1) вивчення ролі жінок і чоловіків як суб’єктів соціального світотворення, їх світобачення й потенційних можливостей у перетворенні соціальних відносин та їх упорядкованості;

2) вивчення об’єктивних соціальних, економічних, політичних та культурних умов, що породжують, зумовлюють і відтворюють нерівність статей, виявлення гендерно зумовленої природи всіх соціальних та інституційних відносин;

3) осмислення сучасної ролі жінки й чоловіка, їх позицій, формування методів їх соціального урівнення, пошук шляхів входження жінки в чоловічо-домінантну систему та надання їй нових властивостей, які б відповідали інтересам і потребам обох статей;

4) критика й перетворення сучасного національного й світового порядку, пошук нових форм упорядкування всіх соціальних відносин в інтересах жінки й чоловіка як рівноправних на основі відповідного аналізу діяльності, організації й управління світових і національних державних та громадських структур.

Гендерна теорія має певні особливості.

По-перше, вона має міждисциплінарний характер. В її розробленні й розвитку беруть участь фахівці різних наукових галузей – філософи, соціологи, політологи, історики, правознавці, економісти, літератори, психологи, теологи, біологи, медики та ін.

Друга особливість полягає в тому, що ці фахівці, формуючи нову гендерну теорію, виконують потрійне завдання:

а) є творцями нових гендерних знань, що спроможні оновлювати й зберігати набуте в науці власним науковим саморозвитком, прояснити важливі проблеми, на які наражається сучасна думка й політика;

б) розвиваючи теорію гендеру, вони вносять зміни, зумовлюють перегляд багатьох теоретичних положень у своїх галузях і розширюють обсяг їх знань;

в) виробляють критичне бачення суспільних реалій задля світорозбудови на гуманних, справедливих принципах, серед яких принципи рівності статей є базовими.

Гендерна теорія – виклик гендерної революції, що відбулася протягом останньої третини ХХ ст. Вона поставила перед людством та особистістю багато питань, які розв’язує чи прагне розв’язати будь-яка думка, що розвивається. Серед них є питання, на які ще немає остаточної відповіді. Назвемо окремі з них.

Чому в сучасному світі 66% всієї роботи в домашньому господарстві та неформальній економіці виконують жінки, а 99% всієї власності у світі й приблизно такий самий відсоток влади перебувають у руках чоловіків? Чому жінка ще й досі поза власністю і поза політичною владою? Чому вона залишається непоміченою в цій нерівності протягом останніх століть? Якщо жінки й надалі будуть непоміченими та

відсунутими від влади, власності й ідеології, а чоловіки відстороняться від гендерних перетворень і нічого не змінюватимуть, то чи стане світ гуманнішим і справедливішим? Якщо сучасні суспільно-політичні течії – консерватизм, лібералізм, радикалізм, соціалізм тощо – не внесуть гендерні перетворення як складову частину своєї діяльності, то чи досягнуть вони мети в боротьбі з несправедливістю, насильством та ін.? Чи виконають вони поставлені завдання, не використавши оптимально ресурси жіночої сили й жіночого розуму? Який характер змін і які їх наслідки у ХХІ ст. відбудуться в чоловічому соціумі, у відносинах чоловіка й жінки? Хто дасть відповідь на запитання, чому саме чоловіки вирішують, яке суспільство найбільше відповідає потребам та інтересам сучасної освіченої жінки?

Результати. Виявляється, що усталена соціогуманітарна думка обминала й досі обминає пласт проблем, розгляд яких зумовлює потребу змінити саму методологію суспільствознавчих досліджень і ставить під сумнів остаточність їх теоретичних результатів. У цілому виникнення гендерних досліджень зумовлене соціальною необхідністю внести соціо-статевий складник у суспільствознавчі дисципліни, необхідністю реформувати й перебудувати світове й національні суспільства та переосмислити їх науковий аналіз.

Гендерні дослідження виникли не на порожньому місці. Їх неможливо розглядати поза тими дослідженнями, які їм передували. Досить довго в системі наукових досліджень особливе місце відводилося вивченню становища й статусу жінки як історично найбільш дискримінованої й такої, що перебуває в нерівному становищі порівняно із чоловіком. Цей напрям дістав назву “жіночі дослідження” [4].

В Україні питання формування ефективної політики рівних можливостей чоловіків і жінок стало актуальним приблизно у 80-х роках. Сьогодні відкрито багато неурядових організацій, які активно досліджують гендерні питання й борються за рівність прав і свобод людини незалежно від її статі.

Наприкінці вісімдесятих років минулого століття фелінологи й андрологи зрозуміли необхідність координації своїх автономних наукових пошуків і, відповідно, напрямів роботи. У науці з’явилася тенденція називати всі дослідження, що стосуються питань статі, гендерними – якого б змісту і з якої б теоретичної платформи вони не писалися. Поняття “гендерні дослідження” виявилось більш комфортним і прийнятнішим для наукової спільноти, аніж термін “жіночі дослідження”. Гендерологами погодилися йменувати себе й деякі чоловіки, які раніше не наважувалися називатися фахівцями у сфері “жіночих досліджень”, а тим більше феміністами [2].

У 80-х роках жінки з усього світу започаткували активний міжнародний рух за права жінок. Наслідки цієї діяльності особливо відчутні на міжнародному рівні. Держави вперше в історії виявили підтримку захисту прав жінок і визнали його своїм “високопріоритетним завданням”. Масове використання згвалтування було визнано за тактичну зброю у війні, його переслідування було включено до обов’язків спеціальних кримінальних трибуналів [3].

Питання жінки в політиці України на початку 90-х рр. набуває нового значення. Запровадження та розвиток демократії в українському суспільстві зумовлюють підвищення інтересу жінок до політики. У процесі розбудови демократичної країни політична іммобільність жінок, спричинена попереднім тоталітарним режимом, поступово набуває характеру політичної участі в політичних процесах держави. Про політичну активність жінок зокрема, як і всіх українських громадян, на наш погляд, говорити зарано. Прояви політичної участі спостерігаються в підвищенні електоральної активності, представництві в політичних партіях, участі в громадсько-політичних організаціях та рухах. Помічається зростання суспільно-політичної активності жінок, про що свідчить збільшення чисельності жіночих політичних і неполітичних об’єднань, активізується жіночий

рух України. Завдяки цим процесам питання жіночого політичного лідерства на фоні трансформацій суспільно-політичного та культурного життя для українського суспільства набуває актуального характеру. Водночас в українській науковій думці відмічається недостатня розвідка проблеми жіночого лідерства, особливо в політичній теорії. Поняття жіночого політичного лідерства не має теоретичного підґрунтя, тому дослідження цієї проблематики видається складним завданням та потребує комплексного підходу на зрізі декількох дисциплін у силу специфічного змісту питання [6].

Активна діяльність жінок упродовж останнього десятиліття минулого століття зробила їх права більш окресленими, нині завдання полягає в тому, щоб зробити їх досяжними. На теперішньому етапі розвитку жіночого руху існує три головні причини для привернення уваги до загальнолюдських прав жінок: 1) необхідність інформувати жінок про те, що вони мають права людини та повинні їх використовувати; 2) необхідність оприлюднювати випадки порушення прав на підставі гендеру та боротися з ними; 3) необхідність сформувати нову практику прав людини, яка повністю вирішуватиме питання загальнолюдських прав жінок.

Після проголошення України незалежною суверенною державою в українському суспільстві відбуваються глобальні зміни. У контексті таких глобально-українських змін простежуємо закономірне явище – перегляд суспільних процесів, що привело до публічного обговорення проблем статусу жінок та відродження самобутнього українського жіночого руху. Цьому сприяла також активізація міжнародного співтовариства щодо поліпшення становища жінок, підвищення їхнього правового статусу у світі. У контексті реформ в Україні жіноче питання та формування ефективної політики рівних можливостей чоловіків і жінок стали актуальними, оскільки статус жінки в державі та участь її в усіх сферах суспільно-політичного життя є важливими чинниками розвитку нової демократичної Української Держави [5].

Сьогодні є дуже важливою проблема законотворчого процесу щодо забезпечення рівних прав і рівних можливостей жінок та чоловіків, заснованого на тому, що права жінки – невід’ємна частина загальних прав людини. Рівність прав і свобод людини й громадянина незалежно від статі визначається і гарантується Конституцією України, іншими законодавчими актами. Зокрема, стаття 24 Конституції України проголошує: “Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров’я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям”.

Визначення в Основному Законі України принципу рівноправності жінок і чоловіків свідчить про вихід Української Держави й громадянського суспільства на європейський і світовий рівні розв’язання гендерних проблем та регулювання відносин між жінками й чоловіками і є важливим аспектом розвитку людського потенціалу, подолання віками існуючих бар’єрів, що зумовили гендерну нерівність. Конституційне закріплення рівних прав і рівних можливостей жінок і чоловіків має важливе значення та є об’єктивною умовою для поступовості, еволюційності трансформаційних процесів. Тож на часі концептуальне визначення чітких орієнтирів гендерної політики в Україні й мобілізація національних зусиль на розроблення та втілення програм, що дають

уському населенню, особливо жінкам, широкий доступ до участі в економічному й політичному житті та залучають їх до прийняття рішень на всіх рівнях влади.

Відповідно до основних принципів захисту прав людини, закріплених у Конституції України, діють Цивільний і Кримінальний кодекси України, Кодекс законів про працю України та Кодекс про шлюб та сім'ю України, закони про освіту, пенсійне забезпечення, державну допомогу сім'ям з дітьми, охорону праці, Основи законодавства України про охорону здоров'я, Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок, Концепція державної сімейної політики тощо [1].

Термін "гендер" почали застосовувати для опису всіх перетворень у суспільстві та державі, оскільки саме на них якраз впливають особистості чоловіка й жінки та їхні відносини. Гендер став необхідним конструктом реальних практичних перетворень у суспільних відносинах, складовим базовим компонентом яких є статус жінки та чоловіка. Усе більшого розголосу, поширення як у науковому вжитку, так і в політико-правовому аналізі проблем рівності статей набуває поняття гендеру й в Україні [4].

Висновки. Будь-яка епоха виражається через властиві їй терміни й поняття. Їх творці вкладають у них відповідний культурний зміст своєї діяльності й людських відносин. Завдання створити термінологічний і понятійний контексти збігається з потребою сконструювати зрозумілі контексти інтерпретації. Тому в сучасних умовах при усвідомленні гендерних відносин, їхніх суб'єктів насамперед важливо зосередити увагу на концептуальному розумінні таких понять, термінів.

У найширшому розумінні гендер, на нашу думку, можна визначити так: *гендер* – це система цінностей стилю життя та способу мислення чоловіків і жінок, сукупність їх соціальних і культурних норм, статус і поділ у суспільстві, соціально-рольовий розподіл сімейних ролей та репродуктивної поведінці.

1. Власенко Н. С. Гендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків / Власенко Н. С., Виноградова Л. Д., Калачова І. В. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 56 с.
2. Вознюк С. Концептуалізація гендерних досліджень / С. Вознюк // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 76. – Ч.1. – С. 105–106.
3. Ісламова Д. Гендерна рівність в Україні [Електронний ресурс] / Д. Ісламова. – Режим доступу до журн. : http://www.afield.org.ua/pub/3/pub/46_2.html.
4. Основи теорії гендеру / [Мельник Т. М., Чухим Н. Д., Головашенко І. О. та ін.]. – К. : К.І.С., 2004. – 536 с.
5. Романишин Л. Репрезентація українських жіночих організацій в міжнародному жіночому русі [Електронний ресурс] / Л. Романишин // Міжнародний збірник наукових праць "Україна – Європа – Світ". – 2009. – № 2. – С. 230. – Режим доступу до журн. : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/Ues/2008_2009/Articles/2/Romanyshyn.pdf.
6. Слабчук Т. А. Вплив політичних партій на розвиток жіночого політичного лідерства в сучасній Україні [Електронний ресурс] / Т. А. Слабчук // Науковий вісник "Гілея". – 2010. – Режим доступу до журн. : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_41/Gileya_41/P7_doc.pdf.
7. Шевченко Н. В. Гендерні студії в Україні [Електронний ресурс] / Н. В. Шевченко // Наукові праці. – 2002. – № 10. – С. 55. – Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Politology/2002_10/10-10.pdf.

Рецензенти:

Баланюк І.Ф. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;

Васильченко С.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.